DÖMÖTÖR ADRIENNE

MEGTALÁLNAK A SZEREPEK

Néhány évvel ezelőtt azt mondta egy interjúban, szüksége van rá, hogy négyévente eljátsszon egy Shakespeare-szerepet. Az utóbbi időben azután egy másik ritmusra is felfigyelhet-tünk: egy vagy kétévenként Csehovot játszik - a Három nővér *Andrejét, A* Manó *Vojnyickijét,* a Ványa bácsi *Szerebrjakovját -, és ezek az alakítások is pályája fontos állomásainak látszanak. Hogyan hatott önre a Csehov-szerepekkel való közelebbi megismerkedés?*

– Mindenekelőtt rájöttem arra, ami mások számára talán nyilvánvaló volt: feltétlenül kell játszani Csehovot is. Manapság a színház eléggé elbizonytalanodott; már jó ideje nem született olyan igazán nagyon fontos előadás. Ez részben azzal függhet össze, hogy elvesztette korábbi politikai szerepét - ami kényszerpályája is volt egyben: az identitástudat őrzése, a szólásszabadság korlátainak feszegetése igen gyakran előbbre való volt, mint az esztétikai érték -, de nem gyűjtött még elég erőt ahhoz, hogy a valóban leglényegesebb dolgokról tudjon beszélni. Pedig nagyon nagy szükség lenne rá, hogy a színpadon elemi erővel meg tudjuk mutatni a mindannyiunkat legmélyebben érintő dolgokat: a szeretetet (és a szeretetlenséget), az értelmes élet lehetőségét (vagy lehetetlenségét) - és általában: az életet és a halált. A Csehov-darabok éppúgy ezekkel a legfőbb kérdésekkel foglalkoznak, mint Shakespeare művei, csak egészen más formában. Csehov-szerepeimet egyúttal felkészülésnek is gondolom Shakespeare-hez. Ezzel egyáltalán nem lefokozni akarom Csehovot - egyébként is nagy szerencsém volt a vele való találkozásokkal, hiszen három igen jó elő-adásban játszhattam -, csak azt a különbséget szeretném kifejezni, hogy Csehovot könnyebben játszom, mint Shakespeare-t. A csehovi kisemberség egyszerűbben, közvetlenebbül megélhető a színpadon, nem kell keresnem hozzá a formát, mint - rendezéstől, előadástól függetlenül - a Shakespeare-szerepekhez, mégis ugyanúgy teljes életsorsokat mutathatok meg.

– *Legutóbb éppen Szerebrjakovként Nyíregyházán, a Szász János rendezte* Ványa bácsiban, *ahol egyáltalán nem elégedtek meg annyival, hogy egy tehetségtelen, pöffeszkedő, agresszív figurát mutasson meg, aki demel. Ez a Szerebrjakov szánnivalóan magányos* és *elesett ember.*

– Igen, ez egy sajnálatra méltó szörnyeteg. Mozgalmas moszkvai évei után idejött az isten háta mögé, ahol egyáltalán nem tud magával mit kezdeni, de elvárná, hogy a családja, környezete továbbra is rajongással vegye körül. Önző, mint egy nehezen kezelhető gyerek; tolókocsiba ül, folyamatos érzelmi zsarolással akarja a többiekből kikényszeríteni a ráfigyelést, a szeretetet - persze hiába. „Élni akarok", mondja keserűen, miután erőszakkal magáévá tette a rideg és közönyös Jelenát. Kétségbe van esve, élni szeretné az életét, de - mivel csak magára figyel - érzelmileg teljesen egyedül marad.

– *Mindennek ellenére nemcsak szánalmasnak látom Szerebrjakovot, hanem - életemben először - meg is szerettem.*

– Örülök neki! Talán azért, mert én játszom. Ez így biztos nagyon nagyképűen hangzik, de már mások is mondták - legutóbb *a Díszelőadással* kapcsolatban -, hogy gyakran elfogadhatónak, sőt, szerethetőnek mutatok rémes alakokat is. Ez úgy szokott történni, hogy miközben keresgélem magamban azokat a - nem mindig feltétlenül szimpatikus - vonásokat, amelyek közösek bennem és az adott szerepben, rájövök, hogy Szerebrjakov is én vagyok, a *Díszelőadás* Hőgyese is én vagyok, és - amin magam is a leginkább meglepődtem - Shylock is én vagyok. Ha nem így lenne, biztosan nem tudnám őket eljátszani. Ha viszont fölismerem saját magamban, saját életemben is a folyamatot, megtalálom az okokat, amelyek például Szerebrjakov szörnyeteggé válásához vezettek - rögtön közelinek érzem magamhoz a figurát. Ezek a szembesülések eleinte egyáltalán nem kellemesek. Amikor Szerebrjakovot próbáltam, rájöttem, milyen könnyen lesz az ember akaratlanul is gonosz, akár éppen azokkal, akiket a legjobban szeret. Például ekkor láttam be, hogy a *Díszelőadás* próbaidőszakában mennyire csak magammal voltam elfoglalva, és milyen kibírhatatlanul viselkedtem a szüleimmel. Es ezt akkor még csak észre sem vettem!

Egyébként azért volt különösen érdekes a *Ványa* bácsit próbálni, mert nem tudtuk, pontosan mi is lesz majd belőle. Jani nem találta ki - helyettünk is - előre az egész előadást; hanem mindenkit arra biztatott, ásson le a szerepébe, amilyen mélyre csak tud; azután minden jelenetet szétszedtünk, újra összeraktunk, rengeteg keresgélés, megtorpanás, újraindulás után. Azt is vállalva, hogy esetleg nem jutunk el sehová.

- *Szerebrjakovnak - és ez egyáltalán nem mond ellent a figura árnyalt megmutatásának, sőt - titkai is vannak. Alakításaiban máskor is érezni valami lefojtottságot, visszafogottságot. A sajátját? A szereplőét?*

- Nem tudom szétválasztani. Nagy bennem a vágy, hogy a szerepeimen keresztül megmutatkozzam, de teljesen mégsem tudnám kiadni magam. Zeami mester azt tanácsolja: ha a lélek tíz részből áll, hetet mutass meg, de hármat őrizz meg magadnak. Szükségem van erre a „háttérre", ami csak az enyém. s ha én így működöm, ilyenek lesznek azok az emberek is, akiket eljátszom. De ahogyan a szerepeim folyamatosan gazdagítanak gondolkodásban, világlátásban, egyszersmind afelé is visznek, hogy minél többet mutassak meg abból a bizonyos tíz részből. Az utóbbi időben ez mintha egyre könnyebben menne, ami az életkorommal is nyilván összefügg. „Negyvenéves vagyok, és még nem éltem" - mondtam *A Manó* Vojnyickijeként, és megfogott a mondat, ami régebben annyira távolinak hangzott.

- *Ha ilyen nagy valakiban a vágy, hogy megmutassa magát, miért megy erdőmérnöknek?*

– Mert azt hiszi, valahogy mégis meg lehet úszni ezt az egészet. Vonzott a nyugalom, a csönd, az erdő titokzatos, harmonikus működése... De továbbra is kerestem a másokkal való közvetlenebb kapcsolat lehetőségét, az önkifejezésre alkalmas formát, annak ellenére, hogy alapvetően zárkózott ember voltam, és az is maradtam. Próbáltam verset írni - az nagyon nem ment. Amikor viszont elkezdtem játszani a Sopron Egyetemi Színpadon, rájöttem, hogy mégsem leszek erdész. Nagyon jó évek voltak ezek, amatőr színházi színészmindenesként azt hittem, megtanultam a mesterségről, amit csak lehet. Aztán az egyetem után felvettek a Nemzeti Színház Stúdiójába, ahol rá kellett jönnöm, hogy alig tudok a színészetről valamit. Szörnyű élmény volt ezzel szembesülni! Addig csak bohóckodtam a szerepek mögé bújva, ott viszont azt mondta színészmesterség-tanárom, Bodnár Sándor - tőle tanultam a pályáról mindazt, amit a mai napig tudok-: tessék őszintén megnyilvánulni, az álarc egyáltalán nem érdekes. A saját magunknak fontos dolgokat kell megkeresni és megfogalmazni, csakis ezekre a nyílt - de nem szertelen - vallomásokra fognak odafigyelni az emberek... Eleinte borzasztó nehéz volt mindennek megfelelni. Végső elkeseredésemben már arra is gondoltam, hogy abbahagyom az egészet. De aztán megerősödött bennem, hogy maradnom kell, hiszen nekem a színház adja meg a lehetőséget, hogy egyre többet tanulhassak, és beszélhessek is magamról, másokról.

– *Es eközben sorra játssza a szeretetre méltó - vagy az ön alakításában szerethetővé lett - figurákat. Azért akarta-akarja közölni magát, hogy szeressék?*

– Nem hiszem. Semmilyen megfogalmazható célom nincs. Játszom, egyszerűen csak azért, mert így érzem jól magam. Mert másképp el sem tudnám képzelni az életemet. Mert - ha jó előadásban vagyok benne - már reggel örülni lehet annak, hogy este játszani fogok. Még akkor is, ha ez néha veszélyes játék. A *Díszelőadás* próbálnak vége felé például egyszer csak azt vettem észre, hogy elmeállapotom vészes módon közelít Hőgyes doktoréhoz, és nagyon vissza kellett fog-ni magam, ha nem akartam, hogy ebből tényleg baj legyen.

– *Másodszor utal rá, mennyire feszült időszaka volt, amikor a* Díszelőadásra *készült. Hogyan barátkozott össze ezzel a - szövegmennyiségét tekintve sem mindennapos - szereppel?*

– Eleinte nehezen. Amikor megkaptam a darabot-nem is tudom pontosan, eredetileg kinek az ötlete volt, hogy én játsszam -, kétségbeestem. Elképzelni sem tudtam, hogy lehet ezt a szövegtengert egyáltalán megtanulni, nemhogy eljátszani! Haragudtam Kárpátira, főleg a borzalmas körmondataira. Aztán egyszer csak elegem lett a sajátsiránkozásaimból. Elhatároztam, hogy csinálom, ameddig csak tudom, és legföljebb, ha végképp nem megy, megadom magam.

Elkezdtem utánaolvasni a kornak, a főszereplőnek. Ezt néha máskor is megtettem, de volt, hogy többet ártott, mint használt: agyonnyomta a szerepet, hogy annyi mindent bele akartam préselni. Most viszont, mivel tudóst játszom, úgy éreztem, többet kell tudnom Hőgyesről, Pasteurről, a vírusokról, a kortudományos gondolkodásáról. s egy nagyon kicsit beleláttam abba a csodákkal teli végtelen világba, amelyben egy természettudós él. Kertész Imrénél olvastam a bölcs gondolatot: azért nem értjük a világot, mert nem az a dolgunk benne, hogy megértsük. Egy biológus, amikor választ keres kérdéseire, kilép a földi lét mindennapiságából. Nem véletlen, hogy az igazi nagy tudósok mind szembekerül-nek Isten létének vagy nemlétének a kérdésével!

Közben tanultam a szerepet, és egyre gyönyörűbbnek kezdtem találni Kárpáti körmondatait. s egyre szeretnivalóbbnak ezt a szörnyeteget is, aki monomániásan átgázol maga körül mindenen, embereken, állatokon, szerelmen; akinek se barátja, se kutyája, se macskája, de a hivatása betölti az életét, és bár nagy tehetség, a körülmények folytán mégis mindig ő az örök második.

- *A szeretettel/ irónia, amellyel Hőgyest elénk állítja, a saját hiányérzeteinek is szól?*

- Inkább csak küszködéseimnek, például akár ezzel a szereppel is. Azt hiszem, hiányérzeteim nincsenek a pályámmal kapcsolatban, nem képzelem, hogy ilyen-olyan okok miatt más helyen vagyok, mint amii nekem „kijárna". Sőt, az utóbbi időben egyre nyugodtabb vagyok: azt veszem észre, hogy megtalálnak azok a szerepek, amelyeknek éppen engem kell megtalálniuk. Amelyekkel szükségünk van egymásra. Szerencsés esetben olyanok is, amelyek annyira hatnak rám, hogy miután eljátszottam őket, már nem egészen ugyanúgy látom a világot, mint addig. Ahogy az előbb szóba került, ilyen Hőgyes doktor szerepe is.

- *A* Díszelőadás *elején hosszan nézi a közönséget, beinvitálj a későn érkezőket, és egy elnézést kérő gesztus kíséretében átnyújtja a súgónak a vaskos szövegkönyvet. Csak ezután veszi kezdetét a doktor beszéde. Hőgyes Endre készülődik itt a díszelőadásra vagy Gazsó György a színházi előadásra?*

- A legelején civilként állok a nézőkkel szemben. Saját személyemben méregetem, milyen lesz az aznap esti közönség. Erre mindig kíváncsi az ember, de a Díszelőadásnál különösen fontos, hogy megérezzem, szívesen velem tartanak-e, hiszen később nekik is játszaniuk kell. Ha nagy ellenállást érzek, igyekszem őket meggyőzni, még nagyobb odafigyeléssel és apróbb dolgokkal: egy-egy hangsúly vagy szünet helyének megváltoztatásával. Ugyanezt a célt szolgálta, amikor Kárpáti Péter korhű, „Jó estét kívánok, nagyságos asszonyom!" és „Mély tiszteletem, kegyelmes uram!" típusú megszólításait maiak-ra, spontánul hatókra cseréltem, mert csak így

tudom azt az alaphangulatot megteremteni, hogy a közönség elfogadja a játékot, és egyszerre legyen nézője az adott este színházi előadásának és Hőgyes század eleji díszelőadásának is.

Azután elkezdődik az előadás, és én a színpadon huszonöt percig egyedül maradok a nézők előtt egy asztallal és egy táblával. A közönség reakcióit kezdetben még Gazsó Györgyként veszem, de pár perc múlva - fogalmam sincs, pontosan mikortól - már Hőgyes mondatait mondom, az ő érzelmeit élem. És előadás után is egy darabig Hőgyes maradok, és magammal viszem a zárómonológot a világ teremtéséről, amit annyira szeretek. De megint csak nem tudom, mikortól vagyok újra Gazsó György. Nem mindig könnyű kiszállni egy-egy szerepből.

– *Nehezebb, mint beszállni?*

– Nekem általában igen. A szerepbe való belebújásnak megvannak az előadás előtti rítusai: mikor megyek be a színházba, kikkel beszélek előadás előtt, körbejárom-e a színpadot, kilesek-e a közönségre - ez darabonként máshogy alakul, de hét órára igyekszem elérni, hogy megfelelően képlékeny állapotba kerüljek. Előadás után viszont az ember még tele van azokkal az élményekkel, amiket a színpadon átélt, és nem könnyű ezektől elszakadni. Olyan jó egy kicsit még Hőgyesnek vagy például Szerebrjakovnak maradni, annak ellenére - illetve inkább éppen azért-, hogy ez közben fájdalmas is.

De egyáltalán nem akarom túlmisztifikálni a dolgot. Sem előadás előtt, sem utána nem közlekedem átszellemült arccal: „Jaj, csak hozzám ne szólj, most annyira benne vagyok!" Néha mégis kifejezetten erőltetni kell a kiszállást. Olyan is van, amikor ezt a rendező kéri. Szász Jani például azt szerette volna, ha a *Ványa bácsi* utáni taps alatt már mosolygunk. Azt gondolta, éppen elég nyomasztó az előadás, jó volna a közönségnek legalább így valami feloldást kínálni. Mi meg is próbáltuk, de nem sikerült. Olyan instrukciót követő, nem belülről fakadó mosolyféle lett belőle. Nem lehet egy pillanat alatt kilépni egy világból, ahol annyi mindent megmutattál magadból, annyi mindent megláttál a kollégádból, ahol igazi ihletett pillanatok születtek, amikor egymás szemébe néztetek. Aztán Jani el is állt ettől az ötletétől.

– *Amikor egy új szereppel kezd ismerkedni, akkor is megpróbálja fogva tartani az előző?*

– Igen, másik szerepre váltani mindig kínlódással jár. Nemcsak azért, mert valamennyire el kell hagynom az egyiket, hogy közel kerülhessek a másikhoz, hanem amiatt is, mert sokáig nyomasztanak az előző alakítás megoldatlanságai, sikerületlen részei. Ha sok darabban játszom egyszerre, általában a próbaidő fele táján szokott eljönni az az időszak, amikortól - az előzőektől többé-kevésbé függetlenedve - már az új feladatra tudok koncentrálni.

- A beszélgetésünkben sokat emlegetett két utóbbi szerepének egészen más a környezete. Hőgyes egy egész előadást tart a vállán, Szerebrjakov egy erős, egységes hangulatú csoportkép része. Melyikfajta szerepben érzi magát szabadabbnak a színész?

- Érdekes dolog ez a szabadságérzet. Ha az előadást jónak gondolom, az is felszabadítóan tud rám hatni, ha behatároltabb részem van az egészben. A *Ványa* bácsinál is jobb példa erre a pár évvel ezelőtti, Fodor Tamás rendezte szolnoki Brecht-előadás, *A házitanító,* ahol nagyon kötött formában, szűkre szabott keretek között kellett játszani, és mégsem éreztem, hogy a rendező elvette volna a szabadságomat. Sőt, kifejezetten szerettem azt az előadást is. *A* Díszelőadásban nyilvánvalóan sok mindenben nagy szabadságot kaptam, ugyanakkor nagyon kellett vigyáznom, hogy véletlenül se éljek vissza ezzel. Attól, hogy hosszú a szövegem, és sokat kell egyedül lennem a színpadon, még nem csinálhatok bármit, nem találhatok ki akármilyen geget, csak hogy könnyítsek a dolgomon. Egyébként pedig imádom a gegeket, a látványos megoldásokat - emelkedjenek-süllyedjenek az emelők, szikrázzanak a fények -, ha elbírja őket az előadás, és nem arról van szó, hogy az alkotók a darabtól függetlenül is mindent megengedtek maguknak. De ugyanilyen nagyra tartom azt a fajta egyszerűséget, letisztult színpadi fogalmazásmódot is, amit például pár évvel ezelőtt Bergman *Sade* márkinéjában vagy Strehler *Szecsuáni jólélek*jében láthattunk. Hogy tíz-tizenöt percig nem történik más, mint hogy egy remek színésznő ül a színpadon, beszél, közben legyezi magát - de hogyan! -, és muszáj rá mindvégig odafigyelni. Vagy meg tudok csodálni akár egy olyan apró mozdulatsort is - a példa éppen most jutott eszembe, ahogyan erről beszélni kezdtem -, amely egy ember és egy fénypászma kettőséből kihozható a színpadon: összetalálkoznak, szétválnak, a fény csak a kézfejre esik, aztán a kéz visszahúzódik a fénycsíkból...

– *Hőgyes ábrázolásának van egy pici, mégis roppant árulkodó, visszatérő mozzanata: az elő-adó a többjegyű számokat nem balról jobbra haladva, az írás sorrendje szerint, hanem más logikát követve rója föl a táblára. Az előadást nézve úgy éreztem, hogy ezt a magával ragadó ötletet - élve a felkínált színpadi szabadsággal - biztosan* maga *találta ki a már emlegetett, nehezebben meggyőzhető nézők rabul ejtésére.*

– Tényleg én találtam ki. Ahogy álltam a táblánál, az egyetemi matematikatanáromra gondoltam, aki ugyan teljesen normálisan írta fel a számokat, de valahogy mégis ő jutott eszembe azzal kapcsolatban, hogy a többjegyű számokat elkezdtem a bennük szereplő számjegyek nagyságrendje szerint leírni, vagy úgy, hogy először leírtam belőlük az egyforma számjegyeket, és utána a többit. Nem is tudom, honnan jött a gondolat... Ahogyan elkezd életre kelni a játszott szerep, már „ő" is hozza a saját ötleteit. Én pedig rábízom magam, alakítgatjuk egymást. Hiszen jó darabig együtt fogunk élni.

A fotókat Koncz Zsuzsa készítette